Alguns costums sobre la separació de l'ànima i l'amortallament recollits per Amades a *La Mort, costums i creences* (1935)

Joan Amades va publicar entre 1933 i 1937 la Biblioteca de Tradicions Populars, que ha esdevingut un referent en el temes folklòrics catalans. Al llarg dels 42 volums es va convertir en la publicació periòdica de més durada i de més volums sobre la temàtica.
Dins d'aquesta col·lecció, el volum XXIII està dedicat a *La Mort, costums i creences*. L'opuscle recorre tot el conjunt d'aspectes del folklore relacionats amb el tema de la mort segons els costums i creences que havia recollit Amades (trànsit, enterrament, funerals, festa dels morts, creences,...). D'aquesta hem seleccionat per aquest article alguns punts sobre la separació de l'ànima i l'amortallament que pensem val la pena remarcar (Amades 1935: 17-22).

Separació de l'ànima del cos

Amades ens diu que si es deixa un difunt sense llum, la seva ànima no és capaç de trobar el camí del cel i vaga per l'espai, on aviat els mals esperits se la fan seva. Per manca de llum els àngels no la veuen i no la poden guiar; en canvi, al diable, que està habituat a la foscor, li és fàcil trobar-la i se n'apodera.
Del costum de rentar el cadàver, associat a la creença en la purificació de l'ànima, Amades no en troba cap costum viu, però indica que s'havia practicat, i esmenta un testament del segle XI, atorgat per un sacerdot, on es consigna una quantitat per al rentat del seu cadàver. Afegeix que era molt general creure que l'ànima per purificar-se es val de l'aigua i es

posa a la primera que troba. Responent a aquesta creença, en molts indrets llançaven l'aigua que hi havia a la casa després de produir-se una defunció. Pel folklorista era molt possible que per aquest motiu es tapés el banc de càntirs amb un llenç blanc quan hi havia una defunció. Recull també que a la Terra Alta creien que al produir-se una defunció calia obrir de seguida totes les finestres i portes de la casa, especialment les de l'habitació del difunt, per tal de facilitar la sortida de l'ànima del finat, ja que en cas contrari podria no anar-se'n i fer morir algú dels presents perquè la seva ànima li fes companyia. Malgrat que l'explicació és una mica infantil, observem la por al fet que l'ànima no abandoni el lloc i causi estralls entre els vius. A València, per

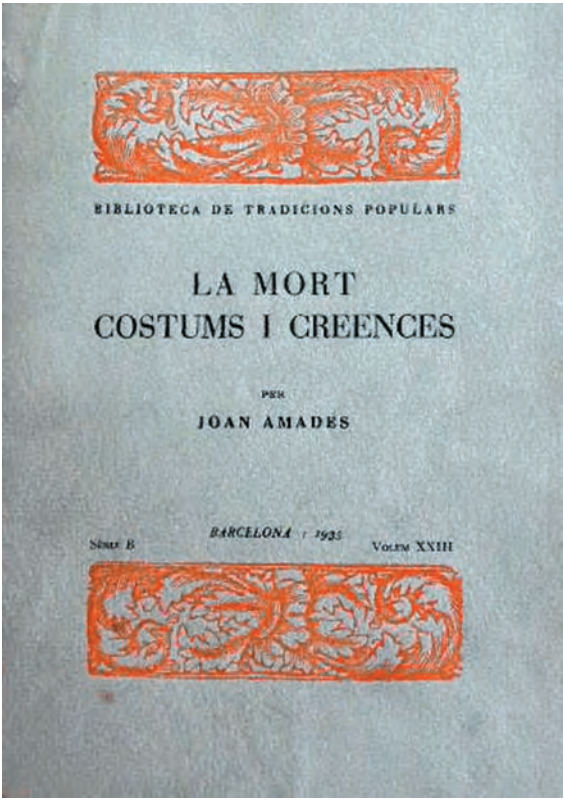

Coberta del volum *La Mort, costums i creences* (1935)

tal de facilitar la sortida de l'ànima del cos del pacient, li feien un tall a la molla del dit del mig de la mà dreta. Tractant-se d'un dit amb relació directa amb el cor, per ell surt l'ànima.
Es creia que l'ànima tenia dificultats per separar-se del cos quan durant la malaltia el difunt ha tallat quelcom amb tisores o simplement ha tingut a les mans aquest objecte, i també si és amortallat o vestit fora del llit on ha mort i sobretot fora de l'habitació. Com ja ha referit Josep Fígols (2012), quan hi havia un malalt greu era convenient tenir pa a casa, perquè així s'afavoria i es facilitava el trànsit. D'altra banda, durant una setmana, l'ànima del difunt no es mou de la casa on vivia, per observar el record que els seus li dediquen i el tracte que donen a les seves coses. D'aquí la creença estesa que durant els vuit dies següents a una defunció no s'havia de tocar res ni treure els efectes i coses del difunt, perquè encara en fa ús. També es creia que el benestar a l'altra vida dependrà del record i respecte que per ell i per les seves coses tinguin els familiars. No és difícil d'observar que probablement es tracti d'una versió pietosa cristiana i que en origen el que es temés foren les malifetes del mort si no es procedia de la forma correcta.
Quan en una casa hi ha un difunt, no s'ha d'escombrar, perquè fa mal a l' ànima que vaga per la casa. I també era convenient parar els rellotges de paret, perquè aquest soroll li fa mal. Calia tapar els miralls per evitar que es vegi emmirallada i s'espanti. S'ha d'evitar parlar fort, ja que la perjudica. La roba d'un difunt no podia ser rentada abans de nou dies, perquè en la seva flaire encara resta quelcom de l'ànima del mort, i li faria mal. D'altra banda, es creia que rentar la roba abans d'aquest espai de temps cridava un altre mort a la família, que es produiria abans d'un any. Aquesta temor a l'acció dels difunts devia ser segurament la veritable preocupació pagana, però oblidats paulatinament els referents culturals només quedaren algunes pràctiques que foren reinterpretades dins d'un marc de pietat cristiana, sovint d'una ingenuïtat extrema.

L'Amortallament

Amades indica que havia estat costum gairebé general amortallar els difunts, és a dir, embolicar-los amb un llençol ben ample que havia d'ésser blanc, nou i de bri, condicions que es troben consignades en alguns testaments catalans dels segles XI i XII en els quals els testadors així ho manen i deixen assignades quantitats precises per fer el pagament. El color blanc es troba en un gran nombre de costums obituaris. Pel que sembla aquest color seria repulsiu a l'ànima i utilitzant-lo es vol ajudar a la separació del cos. Respecte el llençol de la mortalla, una corranda diu:

"Deu o dotze pams de terra
el Guerxo i mig té de tot
i un llençol de bri de casa
per acompanyar-lo al clot".

Es consideraven bons amulets l'agulla i l'aguller que servien per amortallar el difunt. La cara del difunt solia ser tapada amb un bocí de tela generalment blanca, que rep el nom de sudari, si bé hi ha diverses variants que recull Amades.

Ara bé, segons el sentiment popular, els morts sentirien com una certa enyorança de manera que al morir-se desitjarien companyia i provocarien la mort d'algú altre de la casa. De nou sembla que ens trobem amb una reinterpretació. El temor que un mort arrossegui un altre perdura fins i tot quan les creences que ho motivaren han estat substituïdes per altres de noves. I l'explicació no es fa esperar, tot i que sigui en forma de tan infantil proposició com la de fer-se acompanyar. Aquesta idea tampoc se sustenta en les creences dels corrents oficials catòlics, però en absència d'una alta explicació aquesta serveix.

Per evitar que un difunt provoqui una altra mort cal posar un bocí de veta dintre la caixa del difunt, que li vingui al nivell de la mà perquè pugui agafar-la, i en el moment de tirar-la dins del bagul

és necessari dir: “Si vols companyia, agafa’t amb la guia”. La veta ha d’ésser també blanca. Solia ser d’unes 2 canes, és a dir 16 pams, o uns 3,3 metres.
Amades recorda que els romans esquivaven els morts tirant-los faves negres, tot dient “Tiro aquestes faves i amb elles em redimeixo, a mi i els meus”. La tècnica d’ensarronar els vampirs i d’altres revinguts amb llegums la trobem sovint en el folklore europeu. Amades ens diu que les faves, el mill, el moresc, entre d’altres, era el menjar propi dels morts i donant-los-en s’apaivagava la seva fúria com acredita bé l’arqueologia. Ens trobem amb una altra substitució. Oblidat l’origen, s’interpreta que el vampir l’entretén absurdament comptant grans quan inicialment el que es pretenia era alimentar aquell ésser de l’altre món per tal que estiguessin satisfets i deixessin tranquils als vius.
A Rupit la caixa era de fusta blanca sense pintar. Si per alguna causa estranya es pintava la caixa, se l’embolicava amb un llençol blanc. A Petra, al Pla de Mallorca, quan algú havia mort violentament, era amortallat i no se l’enterrava en caixa. Això devia ser reminiscència de quan els mals morts (Ribas 2012) com el suïcides o les víctimes d’una mort violenta —teòricament a destemps — no podien ser enterrats “correctament”. El cristianisme podia objectar contra l’enterrament cristià dels que acabaven amb la seva vida, però més difícilment contra una víctima.
Amades també diu que d’una manera subconscient i imprecisa, es creu que per obtenir el favor d’una bona estada a l’altra vida cal alguna gràcia o bé satisfer un tribut. Un altre cop es tracta de reminiscències paganes que tractaven de garantir el no retorn dels morts i el cicle natural de la vida. Amades afegeix que havia sentit dir que al morir un infant cal posar-li confits al taüt perquè els doni a sant Pere i li faciliti l’entrada al cel. També que la millor manera de conquerir la simpatia de sant Pere és portar-li tabac, car és un empedernit fumador de pipa. A més d’un fumador deia haver-li sentit encarregar que al morir li omplissin les butxaques

de tabac i li posessin la pipa a la caixa per poder acontentar Sant Pere. També és corrent enterrar els infants amb alguna de les seves joguines o amb alguna joia de les que havien usat en vida.

El costum més general als Països Catalans era enterrar descalços els difunts, però en canvi, a Blanes s'havia de fer calçats. Segons Amades, un i altre costum poden respondre al desig de facilitar el caminar a l'ànima en el seu viatge, segons s'entengui que millor es va descalç o amb sabates.

Amades indica que s'havia cregut que els morts, durant un període de temps més o menys llarg, successiu a llur defunció, sentien les mateixes necessitats que mentre vivien, i per aquest fet no tan sols els posaven menjar a la fossa, sinó que els enterraven amb altres objectes que havien estat del seu ús. El costum encara es pot trobar en alguns països d'Europa. Amades diu que als Països Catalans ja no es practica, però havia estat en ús en altre temps, ja que els trobem per exemple en un testament del segle XII on una dama ordena ser enterrada al monestir de Sant Cugat i que li posessin a la fossa dos anaps d'argent, una greala de metall preciós i deu culleres.

Ramon Fernàndez

Referències

- Joan Amades (1935b). L*a Mort: costums i creences*. Barcelona: la Neotípia (Biblioteca de tradicions populars, Sèrie B, Volum XXIII).

- Josep Fígols (2012). "Pa contra revinguts, segons Joan Amades". L'Upir [en línia], núm. 33 (setembre), p. 177-180. Disponible a: <http://www.cercle-v.org/Upir/u33-2.htm>. Accés: 12 de setembre de 2016.

- Miquel Ribas (2012). “Algunes idees sobre la corporalitat de determinats apareguts medievals”. L’Upir [en línia], núm. 33 (setembre), p. 177-180. Disponible a: <http://www.cercle-v.org/Upir/u33-1.htm>. Accés: 12 de setembre de 2016.

- Stith Thompson, (1955-1958). Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jestbooks, and Local Legends. Revised and enlarged. Bloomington: Indiana University Press